

By, marsk og geest

By, marsk og geest 12

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Lokalkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2000

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2000 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-kvariske Samling i Ribe's forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591-92 otte bøger, der var "Prentet paa Liliebierget udi Ribe". Om disse bogudgivelser og trykkeriet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-30-9

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804

Illustration på forsiden, se s. 67

Illustrationer på bagsiden, se s. 13, 40, 54 og 73

Indhold

Per Kristian Madsen	
Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør	
– et monument over en angrende, retmæssig konge.	5
<i>The Gable Relief above the gate to the southern transept</i>	
<i>of the Cathedral of Ribe</i>	
– a monument to a repentant, rightful king	27
Marie F. Klemensen	
Et middelalderligt benværksted	
– arkæologiske undersøgelser på Vægtergade 2 i Ribe	29
<i>A medieval boneworkshop</i>	
– archeological excavation at Vægtergade 2 in Ribe	45
Hanne Dahlerup Koch	
Gader i almindelighed	
– og Ribes i særdeleshed	47
<i>Everyday Streets</i>	
– especially in Ribe	59
Susanne Benthien	
Arkitekt Axel Hansen og hans arbejder	
– en registrant i Ribe Lokalarkiv	60
<i>Architect Axel Hansen and his work</i>	
– a registrar in Ribe's local archive.	70
Mogens Juhl	
Stormflodsminder i Ribe	
– og nærmeste omegn	72
<i>Man made memorials to floods in Ribe</i>	
– and the surrounding country	83
Ribe Museumslaug	84

Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør

– et monument over en angrende, retmæssig konge

Af Per Kristian Madsen

I disse år arbejder en kreds af historikere og arkæologer på færdiggørelsen af et større bogværk med titlen »Danske Kongegrave«. Heri indgår også afsnit om de to danske konger, der vides at være begravet i Ribe Domkirke, nemlig Erik Emune (død 1137) og Christoffer 1 (død 1259). I tilknytning hertil var det nærliggende at genopfriske kunsthistorikeren Francis Becketts forslag fra begyndelsen af 1900-tallet om den eventuelle sammenhæng mellem Christoffer 1 og Ribe Domkirkes største middelalderlige kunstværk, Trekantrelieffet². En isoleret diskussion af dette ene udsagn om det komplicerede relief er selvfølgelig ikke mulig. I det følgende skal der derfor indledningsvis gives en skildring af omstændighederne ved Christoffer 1's død og begravelse i Ribe samt et forsøg på at vurdere hovedlinierne i udforskningen af Trekantrelieffet som baggrund for at fremsætte et forslag til forståelsen af relieffets budskab. Det skal understreges, at man i mangel af håndfaste og utvetydige vidnesbyrd om Trekantrelieffets oprindelse, alder, indhold og hensigt nødvendigvis må affinde sig med mere eller mindre velbegrundede forslag.

Christoffer 1's liv og død

Valdemar Sejr fik tre sønner med sin anden dronning, den portugisiske fødte Berengaria, eller Bengerd. Den yngste var Christoffer, født ca. 1219. Han fulgte sin bror Abel på tronen i 1252, efter at Abel var dræbt på et hærtog mod friserne, og dermed var alle tre brødre efter tur blevet bærer af den danske krone. Christoffer bar samme navn som en af kirkens store helgener, hvis navn på latin betyder den, som bærer Kristus. Hertil kom i kong Christoffers tilfælde en særdeles from samtidig udlægning i formen Christ-offer³. Alligevel står han for eftertiden som en af de danske konger, der mest direkte kom til at udfordre middelalderens anden store magthaver, den katolske kirke. Hans strid med ærkebiskop Jacob Erlandsen delte kirkens folk og ordener i henholdsvis et ærkebiskoppeligt og et kongeligt parti. Vedtagelsen på ærkebiskoppens foranledning af den såkaldte Vejle-konstitution på et møde i 1256 programsatte kirkens frihed. Direkte rettet mod kong Christoffer fastslog kirkemødet for det første med hjemmel i kanonisk ret, at den som forgreb sig på en biskop, automatisk nedkaldte kirkens bandlysning over sig. En betydelig skærpelse bestod for det andet i, at der yderligere skulle falde interdikt over hele riget, dvs. at næsten alle kirkelige handlinger, og heriblandt begravelse af de døde i indviet jord, skulle ophøre⁴. Vejle-mødet begyndte

den 5. marts 1256, samme dag, som kongen havde indkaldt til Danehof i Nyborg, så da ærkebiskoppen og kirkens mænd endelig den 10. marts nåede til Nyborg fra Vejle, mødtes de af Christoffers beske bemærkning om stuedrivernes sendrægtighed i form af et Virgil-citat⁵. Christoffer var måske en belæst konge – bidsk var han i hvert fald, og dertil vil vides, at han havde en forkrøblet hånd, som han nødig rakte frem til hilsen⁶.

Jacob Erlandsen udfordrede kongen direkte, da han nægtede at krone Christoffers 10-årige søn Erik (Glipping), hvilket skulle sikre arvefølgen på bekostning af den afdøde kong Abels efterslægt. I februar 1259 tog kongens mænd ærkebiskoppen til fange⁷. Derved nedkaldte de automatisk kirkens bandlysning over sig, men det totale interdikt over landet magtede Jacobs tilhængere i kirken ikke at gennemføre. Kun på Sjælland og i Skåne søgte man at følge det, men måtte vige for kongens krav om genåbning af kirkerne⁸. Et par af de jyske bisper havde antagelig fra begyndelsen været imod Vejle-konstitutionen, og til dem sluttede sig efter nogen tid også biskop Esger af Ribe, der i den følgende tid trådte åbent frem som kongemagtens vigtigste støtte og rådgiver, en position, han fastholdt også i tiden efter Christoffers pludselige bortgang⁹. Kongen døde af i dag ukendte årsager under et ophold i Ribe, den 29. maj 1259, hvor han for mindst anden gang det år var i byen¹⁰.

Kongens begravelse

På trods af at kongen var bandlyst og riget belagt med interdikt lod Ribe Domkapitel – sikkert med bispens vidende – kong Christoffer begrave i Ribe Domkirke. Over for paven begrundede kapitlet i 1261 sin handlemåde ved at skrive, at kongen på sit dødsleje tydeligt og åbenbart angrede sine synder og herunder overgrebet mod ærkebiskoppen¹¹. Han var derved i henhold til kanonisk ret ikke længere hjemfalden til kirkens band, som derfor kunne ophæves af paven. Men fordi han lå på sit yderste, kunne enhver tilstedeværende præst løse ham af bandet – også selv om præsten selv eventuelt var under band, sådan som det faktisk var tilfældet med Ribe-kannikkerne. De var bandlyst af ærkebiskoppen for at støtte kong Christoffer ved ikke at overholde Vejle-konstitutionens krav om interdikt. Dette var netop det andet og springende punkt i kapitlets forklaring, for overhovedet at jorde kongen – og det tilmed i en domkirke – var og blev et direkte brud på interdiktet. Kapitlet henholdt sig imidlertid til, at der var indgivet appel til paven angående Vejle-konstitutionen¹², og viste sig dermed på linie med biskop Esger som trofast tilhænger af kong Christoffer, hans enke-dronning og efterfølger. Således var det formentlig Esger, der juledag 1259 kronede Christoffers søn Erik i Viborg Domkirke¹³ – en handling, som sættes i relief af det helt uhørte træk, som ærkebiskop Jacob Erlandsen havde foretaget i efteråret 1259, da han igen lyste kirkens band over den afdøde kong Christoffer. På den måde at ramme en afdød og dennes sjæl var at gå for vidt, også selv om ærkebiskoppen bl.a. kan have ønsket at presse kongens arvinger til at yde ham den oprejsning og erstatning, kongen måtte have lovet på sit dødsleje¹⁴.

Kong Christoffers død, hans begravelse og hans efterladtes umiddelbare foranstaltninger i den anledning udspillede sig i en højspændt atmosfære, hvor enhver handling og dens mulige konsekvenser måtte overvejes nøje. For så vidt kan Ribe Domkapitels beretning om kongens anger på dødslejet være trolig nok. Også for en konge og hans omgivelser må det i datiden have været en skræmmende sag ikke blot at være bandlyst, men sågar på selve dødslejet at øjne faren for at dø uden den hjælp, kirkens sakramenter og begravelsesritual

gav. Det var afgørende at komme herfra på den rette måde og at sikre sig i forhold til skærsilden og den evige fortabelse, og set i dette lys illustrerer kapitlets beretning den herskende opfattelse. Tilmed åbner redegørelsen af 1261 mulighed for, at kongen som udfriet af bandet og gravlagt i indviet jord også som afdød har kunnet gavnes af efterladtes og af kirkens forbøn¹⁵.

I den forbindelse var valget af gravkirke vigtigt, og Valdemarernes traditionelle slægtskirke var Sct. Bendts i Ringsted, der rummer stamfaderen, den helgenkårede Knud Lavard (død 1131) og dennes efterkommere. Sct. Bendts lå imidlertid i Roskilde Stift, hvis biskop som svoren fjende af Christoffer søgte at fastholde interdiktet, så når Christoffer kom til at hvile i Ribe, kan flere hensyn have gjort sig gældende. Det er på baggrund af slægtstraditionen næppe sandsynligt, at kong Christoffer selv i tide skulle have peget på netop Ribe som det sted, han ønskede at blive begravet. Men han eller hans følge kan, da han lå på sit yderste, have truffet valget, fordi man følte sig sikre på, at domkirken i Ribe var villig til at huse den døde konge og varetage hans minde fremover. Om ikke andet, så for en kortere periode, indtil kongens jordiske rester kunne overføres til Ringsted, sådan som Christoffer selv havde gjort det med sin storebror Erik Plovpenning (død 1250), som han flyttede fra Slesvig til Ringsted, hvor der til gunst for Christoffers og hans slægts krav på tronen etableredes en helgenkult omkring den dræbte kong Erik¹⁶.

Kongens ihukommelse i Ribe Domkirke

Christoffers dronning, den handlekraftige Margrethe Sprænghest, skabte som leder af formyndrerregeringen for sin mindreårige søn Erik Glipping grundlaget for varetagelsen af Christoffers minde i kirken. Straks efter Eriks kroning i julen 1259 udstedte enkedronningen og den nykronede konge et gavebrev, hvori domkirken i Ribe fik overdraget ”alle de besiddelser, vi har i landsbyen Hvam” samt Hesle Mølle i Midtjylland. Denne gave skulle sikre ”en lykkelig ihukommelse af vor afdøde faders sjæl”¹⁷.

Måske havde man allerede nu accepteret at lade Christoffer forblive i Ribe. At udsætte bestemmelsen om at få iværksat de nødvendige messer for

hans sjæl og få lagt rammerne for varetagelsen af hans minde var under alle omstændigheder en sag, der hurtigst muligt skulle bringes i orden, også som led i den propagandakrig, som førtes over den døde grav. Christoffers tronbestigelse var sket på bekostning af efterkommerne af hans bror og forgænger, kong Abel, og for hans fjender var det let at fremstille hans død som Guds straf over den formastelige, bandlyste fyrste. Enkedronningen derimod synes at have stået bag udspreddningen af et rygte om, at kongen måske var taget af dage med gift på modpartens foranledning. En gerningsmand blev udpeget, abbed Arnfast af Ryd, der sågar skulle have givet kongen giften i selve den Hellige Nadver – et rygte, som også nåede paven, uden at det dermed bliver mere rigtigt.

At giften skulle have været i altervinen, beror alene på en tilføjelse fra Ribe-historikeren Hans Svaning (1503-1583), der som kongelig historio- graf residerede i Ribe – som dekan ved domkirken fra 1547. Måske kan kun en enkelt af de fortrinsvis sene middelalderlige kilder, der beretter om et giftmord i 1259, tillægges nogen sandhedsværdi. Og denne kilde, Sorø-årbogen, er betænkelig at lægge til grund, eftersom den generelt er på enkedronningens parti¹⁸. Helt afvise den er vel ikke muligt, men mon ikke der under alle omstændigheder ville være rettet beskyldninger mod ærkebiskoppens parti og mod Abel-slægten, uanset hvordan Christoffer var kommet af dage netop på det tidspunkt?

Kongens grav i Ribe Domkirke

Gavebrevet fra julen 1259 er rettet til ”Jomfru Marias kirke i Ribe, hvor vores fader fik sit gravsted”, men intet siges om dettes plads i domkirken¹⁹. I det såkaldte Necrologium Ripense, den anden af de tre kendte dødebøger fra Ribe Domkirke, er kong Christoffers dødsdag anført som 29. maj, på hvilken dag der for indtægten af hans dronnings gave skal afholdes messer²⁰. Andetsteds i Necrologium, under den 26. marts, mindes Margrethe Sprænghest selv, og der har dermed også været læst messer for hende, selv om hun blev begravet i Doberan i Nordtyskland, da hendes tid i 1283 var omme²¹.

I Ribe Oldmoders liste over de daglige messer i kirken fra omkring 1300 står, at den daglige

messe skal læses i dronning Margrethes kapel²². Oldmoders tilhørende liste over gods kan være udtryk for dronningens gaver i tiden efter 1259, hvor hun muligvis dels har villet sikre gemalens eftermæle og dermed sin egen politik – dels måske også har villet forberede sin egen begravelse i tilknytning til Christoffers²³? I den såkaldte Yngre Anniversariebog, der påbegyndtes omkring 1400, og som kendes gennem Ribe-historikeren Peder Terpagers uddrag i værket ”Ripæ Cimbrica” fra 1736, er Christoffers minde vedligeholdt, såvel som anvendelsen af indtægten fra dronningens kapel. Straks efter dets omtale følger sætningen: ”Et iacet in medio choro” – han (dvs. kong Christoffer) ligger midt i koret (fig. 1). Når Terpagers overskrift til omtalen og citatet hedder ”Om Kong Christoffer 1’s Kapel”, kunne det derfor bero på en i øvrigt forståelig fejlslutning²⁴. Desuden hævder Terpager, at dronning Margrethe stiftede de daglige messer, som holdtes klokken to og siden hen klokken fem hver søgnedag til ind i 1700-årene. Messerne fandt sted i domkirkens kor²⁵, og sandsynligvis er kongens grav, kapellet samt tjenesten i forbindelse hermed blevet indføjlet i korindretningen i domkirkens korsskæring – både fysisk og i den daglige tjeneste.

Det er i den forbindelse værd at nævne, at dagen for kongens død i Ribe, den 29. maj, hvor messerne for ham blev læst, samtidig er datoen for indvielsen af kirkens Helligkorsalter. Dette fremgår af Necrologium Ripense, hvor oplysningen, der dateres til mellem 1250 og 1270, står umiddelbart før linjerne om kong Christoffers død og dronning Margrethes godsgave til kirken²⁶. Indførslen kunne antyde, hvor man fra først af kan have læst messerne for Christoffer, nemlig ved domkirkens Helligkorsalter. Dette alter kan have været lig med kirkens sogne- eller formessealter, der stod vest for skranke- eller lektoriemuren mellem kirkens kor og dens hovedskib. Sognealteret var viet Vor Frue og sandsynligvis også Helligkors, sådan som det fremgår af et testamente fra 1338, med mindre der kan have været tale om to andre, der stod op ad hinanden, henholdsvis lige vest for korskrankemuren og måske øst for denne²⁷. Over Sogne- eller Helligkorsalteret hang desuden kirkens korbuekrucifiks, og det må være dette alter, der ved kongeligt brev af 25. okt. 1560 som led i kirkens ny-

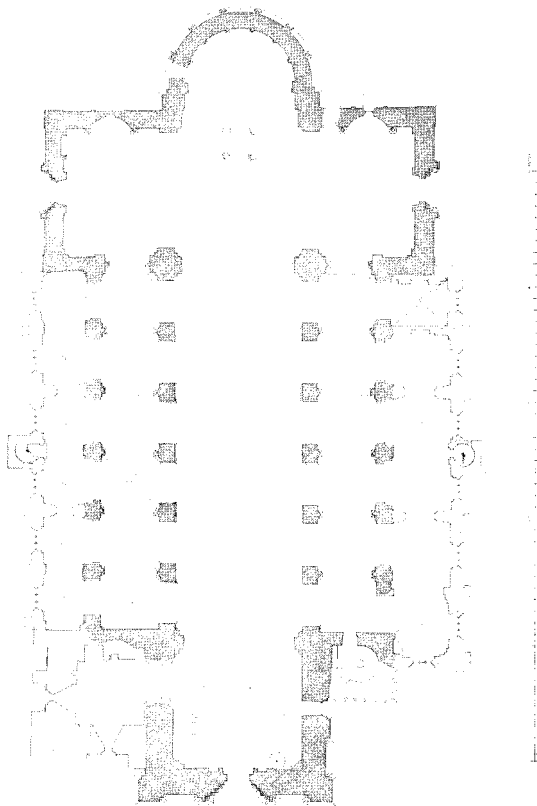

Fig. 1. Grundplan af Ribe Domkirke. Den første byggefase omfattede østpartiet incl. korsarmene og må sandsynligvis dateres til perioden 1150 – 1175. Efter: Danmarks Kirker.

Plan of the Cathedral in Ribe. Its oldest phase included the erection of the eastern parts with the transepts and may be dated to the period 1150 – 1175.

indretning blev beordret nedbrudt og tjenesten overført til højalteret: "...at den store Mur og Skilrum, som staar i mellem Choret oc Nederkirchen, maatter nedertagis, oc it Splinder aff Træ <gitterværk> igien opsettis. Sammeledis det Altare, som stander mit paa Gulffuet, neden i Kirchen, for Choret, maatte ocsaa affbrydis, oc at Tienesten her effter holdis i Choret for høye Altare"²⁸.

Ombygningen gjorde det muligt for Hans Svaning at opsætte de to endnu bevarede kongepitafier over henholdsvis Erik Emune og Christoffer 1 på de pladser, hvor de kendes fra 1700-årenes begyndelse. Da sad de over for hinanden på de to siden 1560 frilagte korsskæringspiller og dermed for Christoffer-stykkets vedkommende nær på denne konges grav i korets midte (fig. 2).

Netop her har gentagne gravearbejder og udgravninger (fig. 3) ført til fundet af en sandstenssarkofag, som formodentlig har rummet kongens lig (fig. 4). Hertil knytter sig tillige den sandsynlige rest af kongens gravmæle i form af en gravsten, som var prydet med indlagt, hvid alabast og pålagte kobberplader (fig. 5). Både sarkofagen og stenen findes i dag i domkirken²⁹.

Byggearbejderne, som kongebrevet fra 1560 satte i værk, ændrede på gravens omgivelser, og herunder muligvis på Helligkors- eller Sognealteret. Kongegravens formodede tilknytning via dette alter til Det Hellige Kors og herigennem forherligelsen af mindet om kongen og hans påståede drab kan have været udnyttet i liturgisk sammenhæng. Kongen bar, som samtiden tolkede det, navnet Christ-offer, og der kan, som ved hans storebrors grav i Ringsted, have været ideer blandt de herskende om at gøre en "Guds gode ven" ud af ham³⁰. Måske skal man forestille sig, at Ribe Domkirkes korskrankemur engang efter 1259 un-

Fig. 2. Historikeren Hans Svaning lod i 1576 ophænge et fantasiportræt af kong Christoffer 1 i domkirken.

The historian Hans Svaning placed a fictitious portrait of King Christopher in the Cathedral in 1576.

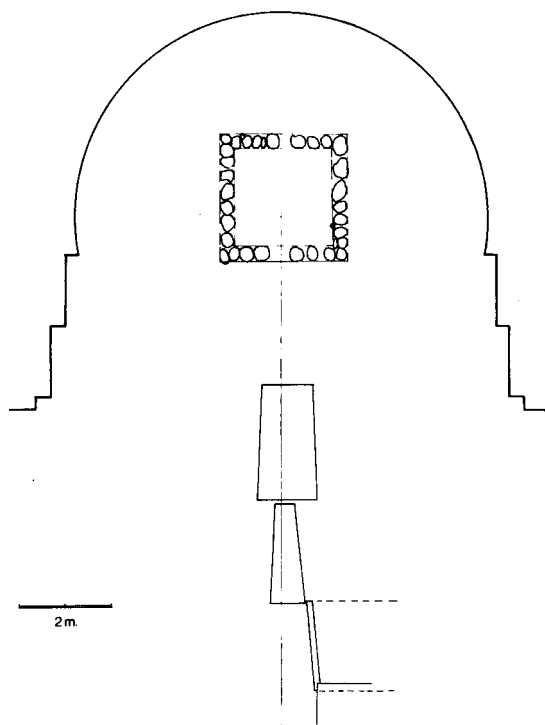

Fig. 3. Ribe Domkirke, plan af udgravningerne i apsis og kors-skæring, som blev foretaget af Nationalmuseet i 1901. Efter: Madsen 1980.

Ribe Cathedral, apse and part of the transept with a plan from the excavations which were carried out by the National Museum in 1901.

der indtryk af sådanne overvejelser er blevet udformet som et alter- og lektorieanlæg med bl.a. det formål at indgå i rammen om kong Christoffers minde, og at det såkaldte dronning Margrethes kapel var en del heraf? Datoen for dets indvielse er måske valgt bevidst med henblik på at opbygge en Helligkorskult omkring den afdøde kong Christoffers grav, muligvis ved at man supplerede en oprindelig eneindvielse af sognealteret.

Trekantrelieffet – kongens monument?

Endnu et af domkirkens monumenter er blevet sat i forbindelse med mindet om Christoffer 1, selv om hverken skriftlige kilder eller nogen bevaret tradition er knyttet til det. Det drejer sig om det såkaldte Trekantrelief over portalen på Ribe Domkirkes søndre tværskibsportal, Danmarks største middelalderlige stenrelief (fig. 6-7 og fig. 10). Øverst i trekantens spids er Guds velsignende

hånd fremstrakt. I midten ses Kristus og hans moder Jomfru Maria, domkirkens værnehelgen, som holder et kors mellem sig. De fremtræder oven over et større antal jordiske personer, heriblandt flere, der med kroner er fremhævet som kongelige. Fremstillingen er tydeligt lagdelt i flere vandrette zoner, men specielt mellem centralfeltet med Maria og Kristus og laget nedenunder er der en tydelig forbindelse (fig. 8). En konge med overskæg og korsmærket krone holder om foden af et kors, hvis tværbjælke støttes af Jomfru Marias højre hånd. Bag kongen er et kvindehoved med hovedlin, en dronning, hvis krone ligeledes er korsprydet. Under Kristus-skikkelsen er vist hoved og skuldre af en skægløs mand med en spids, korsprydet hue. Hans venstre hånd rækkes lodret opefter, hjulpet på vej af hans højre med et greb om albuen, sådan at Kristus kan gribe fat om den oprakte hånd. Det hele indrammes af engle med lange, stolaagtige skriftbånd, som kun delvist er udfyldt, og en centralt placeret indskrift lyder "Civitas Hiervsalem" – Staden Jerusalem eller Det Himmelske Jerusalem (fig. 9).

Relieffets bevaringstilstand har i nyere tid givet anledning til bekymring, og det er da også alvorligt medtaget af afskalninger, skønt det ved domkirkens restaurering omkring år 1900 kun behøvede småreparationer. En flere hundrede år lang nedbrydning af relieffet i fri luft³¹ har der dog ikke været tale om. Omkring halvdelen af sin levetid har det været under tag, nemlig fra opførelsen af Processionsomgangen, hvis tagrum dækkede for relieffet, og frem til den delvise nedbrydning af omgangen i 1738. Allerede ca. 1317-19 er nævnt en "omgang", som kan være en muligvis senromansk forgænger for den gotisk prægede omgang fra anden del af 1300-årene, der i dag er bevaret rester af i form af en del af vestfløjen³². Eksistensen af Processionsomgangen kan forklare, at Trekantrelieffet overraskende nok ikke er nævnt af de ældre Ribe-historikere. Blandt dem er Terpager ene om at omtale det,³³ og det i blot en enkelt sætning, hvori han tolker relieffet som en fremstilling af Dommedag. Relieffets skjul på Processionsomgangens loft kan være en påmindelse om, at nedbrydningen af det måske ikke har været helt så kraftig som antaget. Til gengæld kan dets detaljer have været tydeliggjort med broget

Fig. 4. Ribe Domkirke, sandstenssarkofagen, som kan have rummet Christoffer 1's lig. Fotografiet er fra udgravningen i 1901, før kisten atter blev skjult under gulvet. Siden 1987 står den fremme i kirken. Foto: Bodil Hauschildt.

Ribe Cathedral, the sandstone sarcophagus which may have been used for the corpse of King Christopher 1. The picture was taken during the excavations in 1901, before the sarcophagus was reburied under the church floor. Since its rediscovery in 1987 it has been standing visible in the church.

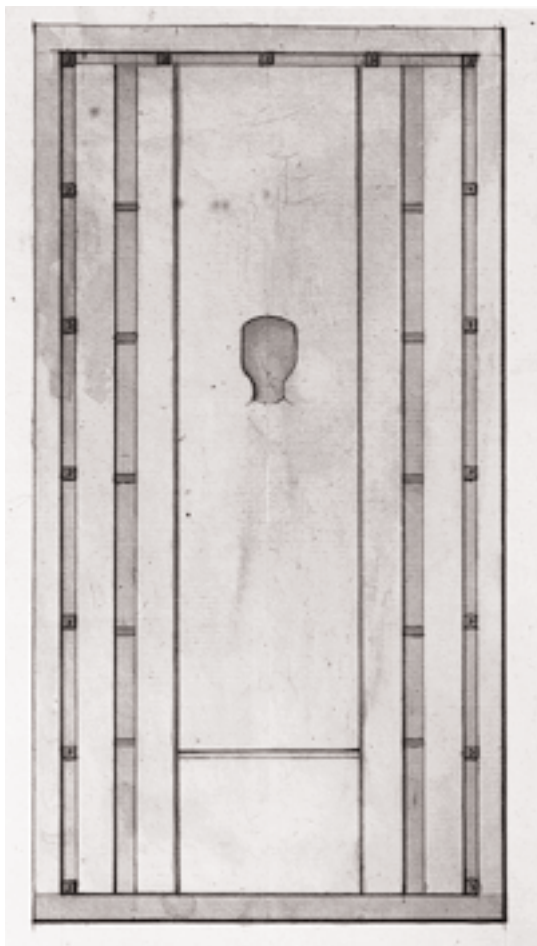

Fig. 5.a. Tegning fra 1776 af Søren Abildgaard af kong Christoffer 1's formodede gravsten med spor af indlagt alabast og messing. Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk Arkiv.

Drawing by Søren Abildgaard from 1776, showing the presumed tomb stone of King Christopher 1 with traces of its alabaster and brass inlay.

Fig. 5.b. Ribe Domkirke, kong Christoffers formodede gravsten fotograferet i 1901 efter fremdragelsen. Den skjultes atter i gulvet, men er siden 1987 igen at se i kirken. Foto: Bodil Hauschildt.

Ribe Cathedral, the presumed tomb stone of King Christopher in a photograph from 1901 after it had been recovered. After the excavation it was reburied in the floor. Since 1987 it has again been visible in the church.

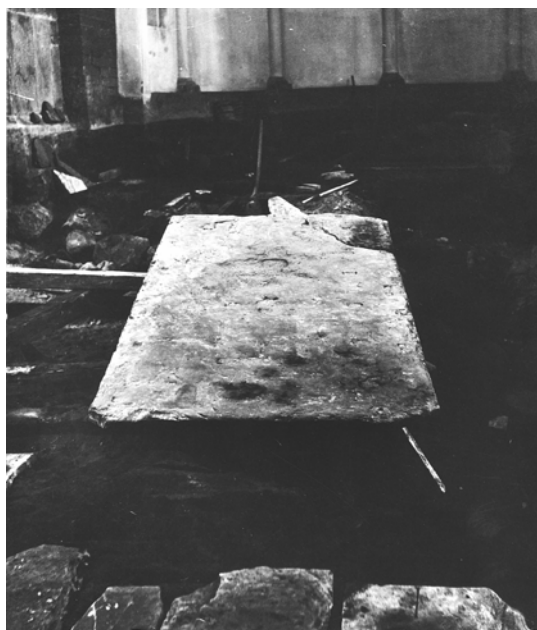

Fig. 6. Ribe Domkirkes søndre tværskibsportal, Kathoveddøren, et navn, som skyldes dørens romanske løvehoved med ring i flaben og omgivet af fire "mus", dvs. øgler. Foto: Nørsgaard Nielsen.

Ribe Cathedral, the gate to the southern transept. It is called "the Gate of the Cat's Head" which alludes to a Romanesque bronze casting of a lion's head on the door, which is surrounded by four "mice", i.e. small dragon figures.

bemaling og forgyldning, f.eks. af de kors og kongekroner, der endnu fremtræder med en prikbebugning, som kan have tjent til fæstning af forgyldning³⁴. Også overtrækning af dele af stenen med stuk kan tænkes, og måske skyldes sandstens nedbrydning bl.a., at der er foretaget en hårdhændet afrensning af relieffet?

Datering

Udforskningen af Trekantrelieffet satte ind i forlængelse af kunsthistorikeren N. L. Høyens besøg i Ribe i 1830, nemlig med opmålingen af tværskibsportalen i 1836 ved Theophilus Hansen (fig.

10)³⁵. På grundlag af gengivelsen af denne smukke tegning kommenterede Jacob Helms relieffet i sin bog om domkirken fra 1870. Heri antydede han med forsigtighed en identifikation af de jordiske personer på relieffet, som han fandt kunne være kong Knud den Hellige og for den skægløse mands vedkommende måske Ansgar eller biskop Liufdag af Ribe³⁶. I 1905 tog Francis Beckett problemerne om forståelsen af Kathoveddøren op, og tidsfæstede Trekantrelieffet til anden halvdel af 1200-årene, måske senere³⁷. 1906 fremkom Helms med en revideret datering af bl.a. Trekantrelieffet på baggrund af sine undersøgelser af domkirken under dennes restaurering omkring år 1900. Relieffet satte han nu til engang i 1200-årene³⁸. Da Beckett i anden omgang skrev om det i 1924, fastholdt han sin tidligere datering og identificerede personerne med kong Erik Glipping og dennes mor dronning Margrethe Sprænghest, og nævnte godsgaven i 1259, som de skænkede domkirken til fordel for Christoffer 1's begravelse³⁹. Den svenske kunsthistoriker Johnny Roosvall opfattede i 1918 tympanon og Trekantrelief som samtidige og fra ca. 1160, mens Poul Nørlund mente, relieffet godt kunne være yngre, om end ikke senere end fra Valdemar den Stores tid (død 1182). Samme datering kunne M. Mackeprang gå ind for i 1948 i sit værk om Jydske Granitportaler, og tilsvarende anså Elna Møller i 1965 en datering til o. 1180 for det rimeligste. Derimod placerede Otto Norn i 1968 relieffet noget senere, nemlig ca. 1200-1225, eller ca. 1225⁴⁰.

Et vidtgående og debatskabende forsøg på en nærmere datering fremkom i 1972. Det skyldtes Erik Moltke, der benyttede bogstavformerne på relieffets indskrifter til en sammenlignende epigrafisk analyse. Denne ledte ham til en rammedatering af bogstaverne til 1200-årenes første halvdel, snarest endda sent i denne periode – og i tilspidset form en placering af relieffet inden for en så snæver tid som mellem 1231 og 1241⁴¹. Til grund for det sidste lagde Moltke sin identifikation af relieffets centrale, jordiske personer med kong Valdemar Sej, dennes to dronninger og hans søn Valdemar den Unge (død 1231), hvis epitafium Trekantrelieffet skulle være – og dermed opsat inden Valdemar Sejrs død 1241⁴². Moltkes slutdatering er næppe bindende hvad året

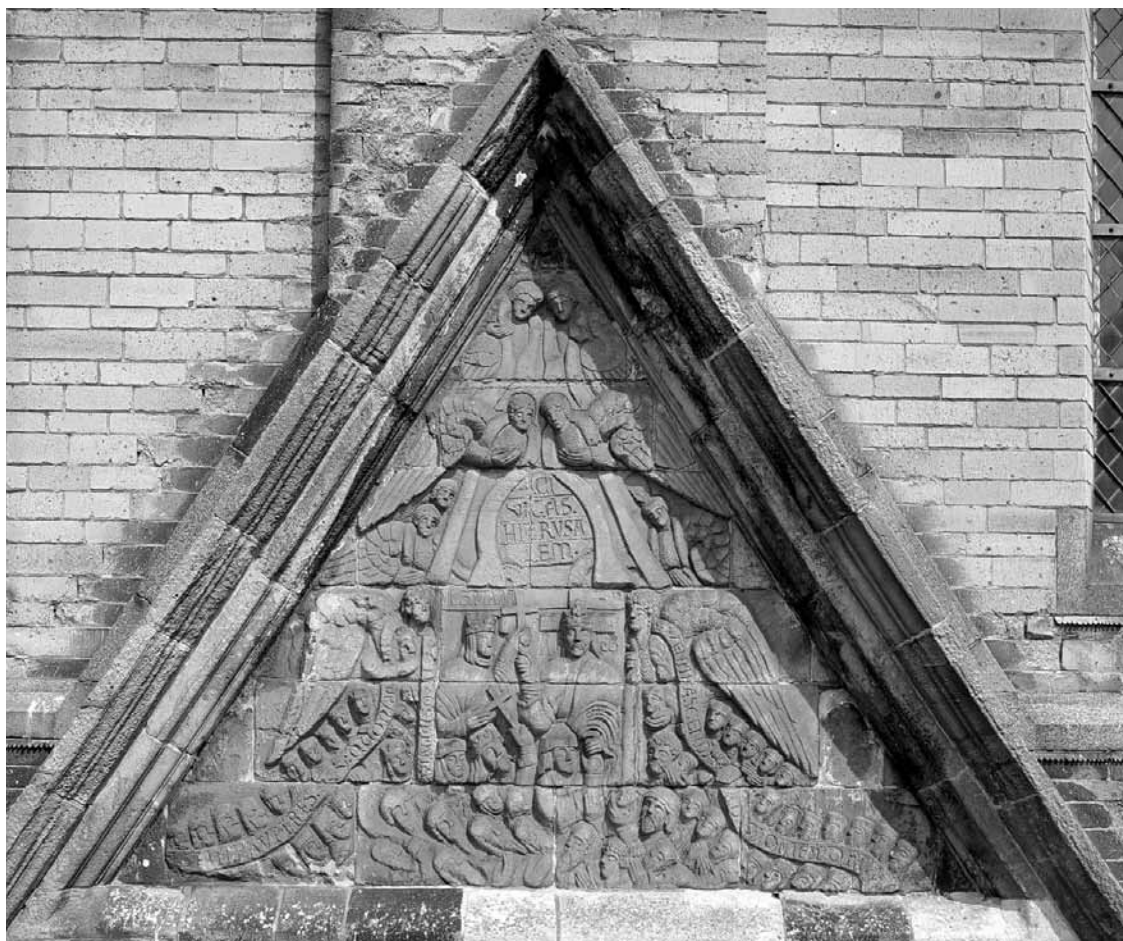

Fig. 7. Ribe Domkirke, Trekantrelieffet. Foto i *Den antikvariske Samling* af Erik Moltke, ca. 1970.

Ribe Cathedral, The Gable Relief.

1241 angår, og både den og hans identifikation af de kongelige personer på relieffet affødte i 1976 en kraftig kritik fra Tage E. Christiansen. Han fandt, at forekomsten af bestemte bogstavformer ikke kunne gøres så snæver, som Moltke ville, bl.a. fordi de optrådte allerede i 1100-årene, den tid, som Christiansen efter alt at dømme helst så relieffet dateret til⁴³, skønt han derved bevægede sig på kanten af at datere på grundlag af bogstavernes tidligst kendte optræden (fig. 11). Også den svenske kunsthistoriker Aron Andersson afviste Moltkes datering til efter 1231 som værende for ung, idet han pegede på, at indskrifterne – såfremt bogstavtyperne måtte være så unge som Moltke fandt – kunne være indhuggede erstatninger for oprindeligt malede tekster⁴⁴.

I en ikke mindre polemisk form end Christiansens fandt Moltke i sit gensvar fra 1977 ingen anledning til at ændre sin opfattelse. Han fremhævede imidlertid, at de omstridte bogstavtyper – det var især udformningen af bogstavet M, det drejede sig om – ikke blot optrådte i 1100-årene, men holdt sig til langt ind i 1200-årene, og at helhedsindtrykket fortsat var, at skriften tilhørte perioden 1200 til 1250⁴⁵. Denne – som det påpeges – bekræftelse af Jacob Helms' datering fra 1906 fandt også vej ind i Danmarks Kirkers bind om Ribe Domkirke. Her peges der yderligere på stilistiske fællestræk mellem dragtfolderne i Kristi dragt på Trekantrelieffet og fremstillingen på et par af de såkaldte gyldne altre, som er blevet sat til tiden 1200 – 1235. Desuden henvistes til ligheden

Fig. 8. Ribe Domkirke, Trekantrelieffets centrale del. Foto i Den antikvariske Samling af Erik Moltke ca. 1970.

Ribe Cathedral, the central part of the Gable Relief.

Fig. 9. Ribe Domkirke, Trekantrelieffets centrale indskrift: Civitas Hierusalem – Byen Jerusalem eller Det Himmelske Jerusalem. Foto i Den antikvariske Samling af Erik Moltke ca. 1970.

Ribe Cathedral, the central inscription of the Gable Relief: Civitas Hierusalem – The New Jerusalem.

med domkirkens hovedskibs hvælvsukulpturer, der dateredes til anden fjerdedel af 1200-årene⁴⁶.

Moltkes ideer har siden 1970-erne i høj grad formået at påvirke den almindelige opfattelse af Trekantrelieffet. Imidlertid forligger der fra Otto Norns side en række vægtige indlæg om relieffet, hvor udgangspunktet igen er en kombination af hele portalens udsagn samt af dens rolle i en samlet symbolsk opfattelse af domkirkebygningen som Det nye Jerusalem. Samme spor følges af Hugo Johannsen, der i 1981 så hele Trekantrelieffet, som han daterede til omkring 1225, som i hovedsagen en fremstilling af Herrens udvalgte på vej til Himmerige. Heri lå en understregning af Kirken som en fuldendt afspejling af Det himmelske Jerusalem. Johannsen tog i denne sammenhæng ikke stilling til identifikationen af personerne på relieffet⁴⁷. I 1980 fremhævede Norn, at relieffet uanset de dateringsmæssige usikkerheder skulle opfattes som et stifterepitafium, og han antydede, at der lå en fælles kongelig og biskopelig stiftelse bag det⁴⁸. Sammenhængen med ridderidealer og korstog, som her blev anslået, udfoldede Norn yderligere i 1982, hvor han daterede relieffet til tiden omkring 1220. Han karakteriserede det imidlertid anderledes, nemlig som "et kongeligt-, kirkeligt-, donator- og korsfarermonument, ikke i egentlig forstand et epitafium, dvs. mindetavle for en afdød, en kunstgenre, som hører en senere tid til". Altså en afvisning af Moltkes idé om snævert at se det som et kongeligt epitafium. Ifølge Norn er relieffet et minde over Valdemar Sejr i rollen som korsfarer. Han "tog korset" i 1210 og gennemførte korstoget til Estland i 1219. På relieffet er det ham, som "tager korset" af Jomfru Marias hånd, dvs. fra kirken, som hun er tegn på, mens korset, som Maria holder sammen med Kristus, opfattes som tegn på korsofferet. Om manden, der gribes i hånden af Kristus, hedder det, at han kan være en højtstående gejstlig, måske Ribes biskop Tuve (1214 – 1230). Bag Valdemar Sejrs skæggede kongehoved ses ifølge Norn dronning Berengaria (død 1221) og Valdemar den Unge (død 1231) med krone, idet han blev kronet 1218⁴⁹.

I 1987 fremkom der en kommentar til Moltkes ideer fra Hans Jørgens Frederiksens side. Han tilslutter sig en datering på grundlag af bogstavfor-

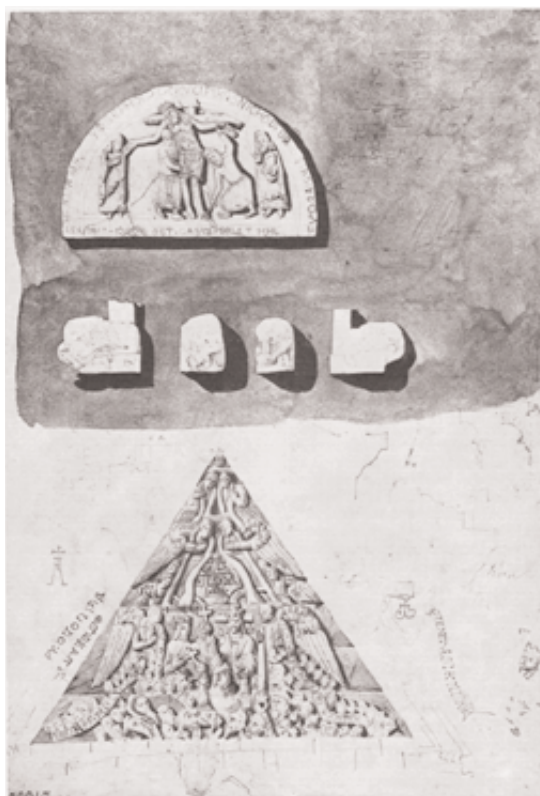

Fig. 10. Ribe Domkirke, opmålingstegninger og rentegning af Kathoveddøren fra 1836 – 1837 af Theophilus Hansen. Efter: Danmarks Kirker.

Ribe Cathedral, drawings of the gate to the southern transept by Theophilus Hansen from 1836 – 1837.

merne til første halvdel af 1200-årene, og fremhæver med udgangspunkt i indskrifterne og de bibelsteder, der kan knyttes til forestillingen om Det himmelske Jerusalem, at relieffets overordnede fremstilling er den triumferende kirke med Maria og Kristus i spidsen. Endvidere afviser Frederiksen, at relieffet kan ses løsrevet fra Korsnedtagelsen nedenunder, så lidt som at der kan være tale om et epitafium, selv om man kan have tænkt historiske personer ind i relieffets religiøse billedverden⁵⁰.

I Otto Norns storslåede fremstilling fra 1990 af baggrunden for den vestjyske kirkearkitektur og -kunst i Valdemarstiden er det middelalderens opfattelse af den materielle ramme om gudstjenesten, nemlig kirkebygningen som reelt symbol på den åndelige kirke, "Det ny Jerusalem", der er nøglen til forståelsen af Trekantrelieffet⁵¹. Dettets centrale indskrift "Civitas Hierusalem" forstås

som betegnelsen på hele den fuldendte østdel af Ribe Domkirke, der i sig selv med sine planlagte tårne kan stå som afbildning af himmelstaden. Personerne på relieffet og dets datering opfattes som i 1982, men der lægges i tråd med tolkningen af hele kirkebygningen mere vægt på sammenhængen mellem denne som central, lysfyldt arkitektur og det frelsesværk, Kristus og Maria udøver⁵². Selv har jeg ligeledes i 1990 ud fra en lignende opfattelse kort fremhævet sammenknytningen af domkirkens arkitektur og stiftergrave samt påpeget, at Trekantrelieffet kunne tænkes at rumme nøglen til en forståelse af, hvorledes man på kong Christoffers tid knyttede kirken og dens kraft sammen med herliggørelsen af den døde konge. Implicit var der her tale om en datering af relieffet svarende til Francis Becketts, og tildels om samme identifikation af personerne på det, et spørgsmål, der skal tages op igen nedenfor⁵³.

Fig. 11. Ribe-bispen Radulfs seglstampe fra tredje fjerdedel af 1100-årene. Nationalmuseet. Foto: Nationalmuseet.

The seal of Radulf, bishop of Ribe, from the third quarter of the 12th century. National Museum of Denmark.

Som et foreløbig sidste bidrag til debatten foreligger Otto Norns bog "Levende Sten" fra 1997, hvor Det ny eller himmelske Jerusalem – og ikke mindst fremstillingen af det på Trekantrelieffet – udgør et genkommende grundtema i den hidtil vel nok mest inspirerende og beåndede tolkning af dansk romansk arkitektur. Indledningsvis vender Norn tilbage til den tidlige datering af Ribe Domkirke som resultat af en samlet plan fra biskop Thures tid (død 1131) og påbegyndt af denne omkring 1130. Fuldendelsen af kirkens østparti inklusive dens korindretning og taget på langhuset sætter Norn til omkring 1215, som samtidig er dateringen på opsætningen af Trekantrelieffet. Dets indskrift "Civitas Hierusalem" bibragte den fuldførte bygning karakter af et arkitektonisk symbol for den åndelige kirke, Det himmelske Jerusalem. Kathoveddørens portal ses som præst-

ernes indgang til kirken, og Norn gentager den mulige identifikation af relieffets konge med Valdemar Sejv, som tager korset af Maria, dvs. kirken. Med henvisning til at englenerne på relieffet bærer stolaer, betones dets karakter af sakral handling, af gudstjeneste i himmelbyen. Og herudfra ser Norn hele domkirken som en afbildning af himmelstaden, kronet af kirkens svævende kuppel som en erindring om eller en kopi af klippekuplen på Jerusalems tempelbjerg⁵⁴.

Debatten om Trekantrelieffet i 1970-erne blev ført med stor heftighed og førte ikke til enighed eller fuld klarhed på noget af de centrale områder. Den var præget af personlige følelser og af ældre forsknings synsmåder, og først Otto Norns udvidede opfattelse har ført videre som et af de mest gennemarbejdede forslag til dato. Ser man på den langstrakte forskningsdiskussion som helhed, har der gennemgående hersket enighed om, at Trekantrelieffet var en tilføjelse til portalopbygningen, og – med Erik Moltke som markant undtagelse – om, at Jacob Helms havde ret i at se det som en samlet fremstilling af Det himmelske Jerusalem til komplettering af Korsnedtagelsen nedenunder⁵⁵. Terpagers forslag om en skildring af Dommedag har derimod ikke vundet gehør.

Diskussionen stod længere tid om, hvorvidt portalfremspringet i sin helhed, og dermed også de løvebårne søjler på hver side af døråbningen først var kommet til sammen med Trekantrelieffet. Som domkirken foreligger belyst gennem Danmarks Kirkers arbejde, må det imidlertid fastslåes, at portalens første fase omfattede både tympanon og søjlepar med overliggende, vandret afsluttet fremspring, således at kun selve Trekantrelieffet er tilføjet på et senere tidspunkt. Dateringen af kirkens østparti bl.a. på grundlag af dens arkitektoniske forbilleder til tiden 1150-75 udgør den nedre grænse for opsætningen, men relieffets gotisk prægede trekantede form placerer det efter alt at dømme i tiden efter 1200⁵⁶.

De bygningshistoriske argumenter for en opsætning af relieffet efter 1200 modsiges ikke af rammerne for en datering ud fra de anførte epigrafiske kriterier, der stadig må tillægges betydning, selv om de næppe kan afstikke så faste eller snævre rammer som konkluderet af Moltke. I samme retning synes de nævnte lighedstræk mellem relief-

fets skulpturer og andre billedhuggerarbejder i domkirken at pege. Til samme byggefase hører også de kløverbladsformede vinduer i højkirken, og disse kan ses i sammenhæng med lignende vinduer i kirken i Hviding syd for Ribe. Vinduerne i Hviding er på baggrund af en dendrokronologisk undersøgelse af denne kirkes tagværk sandsynligvis fra midten af 1200-årene, hvilket svarer til den pågældende fase i domkirkens bygningshistorie og dermed til alderen på de relevante forbilleder i den sammenhæng⁵⁷. Når det gælder Trekantrelieffet, forekommer det rimeligt at gå ud fra, at der hverken heri eller i materialet i øvrigt er noget, som gør, at året 1250, endelige perioden 1231-1241 bør opfattes som en absolut grænse for dets tilkomst. Mere konkret end ”omkring 1250” skal man næppe gøre det.

Fortolkning

I det følgende skal det forsøges, om en analyse af relieffet og en sammenligning med andre kunstværker kan føre et stykke videre. I bestræbelsen indgår et forsøg på at tolke relieffets historiske indhold ved en kombination med andre, historiske oplysninger. Herved er der en oplagt risiko for fejlslutninger, men på den anden side er der ingen anden mulighed for at forstå denne del af relieffets budskab. Udgangspunktet for den lange række af tolkningsforslag er da også et udvalgt – og tilfældigt bevaret – sæt historiske oplysninger, mens det i mindre omfang er forsøgt at tolke relieffet med udgangspunkt i den middelalderlige ikonografi og troslære, sådan som Beckett, men også Hugo Johannsen, Hans Jørgen Frederiksen og frem for alt Otto Norn har gjort. Delvise undtagelser – om end med stik modsat resultat – er Helms med sin påpegning af sammenhængen mellem relieffet og liturgien på Allehelgensdag, og Moltke i hans første artikel fra 1972 med den noget overraskende afvisning af, at relieffet var en komplettering af Korsnedtagelsen på portalens tympanon nedenunder⁵⁸. Moltkes eller rettere Elna Møllers følgende idé om ”tegnfilmen” i billedet i form af korset, der som symbol på den skæggede konges bøn rækkes fra ham via Jomfru Maria til Kristus, må have været en følge af denne påståede løsgørelse af de to relieffer fra hinanden⁵⁹.

Det er imidlertid en urimelig tanke at ville se

disse to store billedflader hver for sig. Ikke bare er de arkitektonisk knyttet uløseligt sammen, de rummer også uanset hvordan man så i detaljen opfatter Trekantrelieffets indre opbygning, to centrale kristne udsagn, som udgør et hele. Den, der bestilte Trekantrelieffet og bestemte dets præg af stifterbillede, og den, der udførte fortegningen til det, må have valgt dets plads under hensyn til, at enhver beskuer ville aflæse de to relieffer i sammenhæng med hinanden, f.eks. i forbindelse med kirkelige og verdslige processioner, der drog op mod portalen.

Det gennemgående symbol i hele portalen er korset. Korsenes betydning i Trekantrelieffet kan ikke forstås uden det udsagn, Korsnedtagelsen bringer, og der kan ikke ses isoleret på de enkelte kors i relieffets centrale del uden at inddrage samtlige korstegn i det. Korset er lidelsens symbol og Kristi tegn, hvorved han frelste den syndige menneskehed ved at gå i døden for den. Gennem Kristi genopstandelse er korset tillige opstandelsens symbol for sejren over døden samt det centrale symbol for nåden. At forestille sig at gengive begrebet ”en bøn” med et kors, er at vende tingene på hovedet. I relieffet er det da også Kristus selv, der er midtpunkt, og det er fra ham, at ”handlingen” udgår. Hans centrale betydning understreges af, at han som den eneste person på relieffet ser direkte frontalt frem for sig, henvendt til beskueren. Han er fremstillet uden udhugget korsglorie, men på baggrund af et kors så stort, at det minder om et korsfæstelsesbillede og dermed om den lidende frelsers offerdød, som den ses fuldbyrdet på tympanon nedenunder. Den anden side af Kristi dobbelte karakter i billedet, nemlig som dømmende verdenshersker, kendetegnes af kronen og af tegnene alfa og omega – begyndelsen og enden, som flankerer ham. Fra Kristus udgår nåden i kraft af hans død på korset, og herom minder det kors, som han og hans moder i fællesskab viser frem, og det er fra den himmelske sfære, at korset rækkes den skæggede konge i den dennesidige verden til tilbedelse og efterfølgelse. Otto Norn har fremhævet dette samt påpeget, at Maria ses i sin flerdobbelte egenskab af Himlens Herskerinde, Jesu Mor og som Kristi Brud, dvs. et billede på kirken⁶⁰. Det er fra kirken, at kongen med overskægget ”tager korset” – dets tværbjælke hviler i

Marias hånd, som Beckett skrev⁶¹, og kongen er selv korsmærket, sådan som det også er tilfældet med de øvrige kronede personer og med den skægløse mand med hat, der holdes i hånden af Kristus. De små hoveder med utydelige kroneringe kan have haft et påmalet kors over panden, hvor der faktisk i dag ses noget, der kan opfattes som resten af et diadem.

Al henvendelse fra hovederne i zonen nedenunder og fra Jomfru Maria er rettet mod Kristus i en bøn om, at han vil drage den korsmærkede mand til sig som repræsentant for hele den korsbærende, kongelige familie. Manden skal ikke nødvendigvis opfattes som specielt ung eller ukrigerisk – et overskæg kan have været malet eller modelleret på – og hans hovedbeklædning kunne for så vidt være en afbildning af en hjelm eller af den læderkalot, som ridderne bar inden under tøndehjelm. Det vigtige er, at den og dermed manden bærer korset, eventuelt i form af et diadem. Han og de øvrige personer kan opfattes som ”crucesignati”, dvs. korsmærkede, det ord, der anvendtes om folk, der tog korsets tegn og lovede at drage på korstog⁶². Umiddelbart kunne dette stemme overens med Otto Norns forslag om at identificere manden med Ribes biskop Tuve, som i 1222-23 var på mission i Estland. Tuve blev begravet i domkirken, under en lille sten med hans navn indgrave-ret, og hans årtid blev siden fejret i kirken.

Ifølge Ribe Bispekrønike var Tuve den første biskop, som blev valgt af kapitlet, mod kongens vilje, men om det betød, at han stod i et modsætningsforhold til kongen, er uvist. Og selv om Tuve var med i slaget ved Bornhøved og siden ligesom kongen måtte løskøbes fra fangenskab, kan man lige så lidt heraf slutte, at han havde et nært forhold til kongen⁶³. Enhver konge og biskop i 1200-årene må have været interesseret i at se sig selv opfattet som korsfarer og have haft forståelse for den prædiken om bod, nåde og korstog, der er i Trekantrelieffet. Også derfor kan midterindskriftens ord ”Civitas Hiervsalem” bedst tænkes at skulle dække zonen over og ved siden af Jomfru Maria og Kristus fremfor hele Trekantrelieffet, sådan som Moltke formodede det⁶⁴. Fremstillingen i de underste to zoner af den dennesidige verden bærer derimod bodens og anråbelsens præg. Det gælder fremhævelsen af korset, og hele svær-

men af ansigter rettet opefter, samt ikke mindst de ”ekstra” hoveder, der bæres frem mod Maria og Kristus. Bevægelsen understreges af den tilskyndelse, som gives af bibelcitatene på englens nedhængende skriftbånd: ”VENITE ASCENDAM AD MONTEM DEI” (”Kom, lad os drage til Guds bjerg” – dvs. Jerusalem) på det østre bånd og på det vestre ”BEATI PAUPERES SP(T?)V QUONIAM <REGNUM> D(E?)I POSSIDEBITIS” (”Salige er de fattige i ånden, for I skal eje Guds rige”) – skriftsteder, der som påpeget af Helms er knyttet til Allehelgensdag⁶⁵. Englens præsterolle som frembærere af forbønnen for de døde, hvis hoveder de bærer, understreges af de lange, nedhængende skriftbånd eller stolaer, som kendetegner præstegerningen.

Ved således at rykke den rent guddommelige sfære opefter i billedet, bliver det, som foregår omkring Jomfru Maria og Kristus, til bindeled mellem himlen og den jordiske, og herunder den underjordiske sfære. Det frelsesværk, der helt åbenbart udøves, og som kirken formidler, og den forhåbning om nådens udstrækning til alle, inklusive de frembårne småhoveder, som må ligge bag fremstillingen, kan dårligt tænkes at skulle tage plads inden for murene omkring Civitas Hierusalem. Himmelstaden er per definition gudsvelsignet, og ingen, som først var kommet derind, havde brug for yderligere frelse – det havde derimod småhovederne og de centrale, ikke-guddommelige personer i relieffets midterfelt. Der er snarere tale om, at billedet udtrykker håbet om Det himmelske Jerusalems tilsynekomst eller afspejling på jorden og dermed om en parallel til opfattelsen af selve domkirkebygningen⁶⁶.

Trekantrelieffet er, som det ofte er blevet påpeget, tillige et stifterbillede, men det er nok i nogen grad blevet overset, at det har en anden karakter end de ældre, romanske fremstillinger af denne type, hvor den velsignende Guds hånd så at sige automatisk udløses af stifterens selvbevidste fremvisning af sin kirkebygning eller sit ædelstensbesatte krucifiks. Det er noget nær ligemænd, der her mødes om udvekslingen af gave for gave⁶⁷, og i den tolkning af relieffet, Moltke gav, synes han fortrinsvis at have været inspireret af disse ældre stifterbilleder⁶⁸. I 1200-årene trænger læren om sjælens fortabelse, Skærsilden og det evige liv

Fig. 12. Aftryk af Jacob Erlandsens segl fra hans tid som biskop af Roskilde (1249 – 1254). Efter: H. Petersen 1886.

The seal of Jacob Erlandsen which he used as a bishop of Roskilde (1249 – 1254).

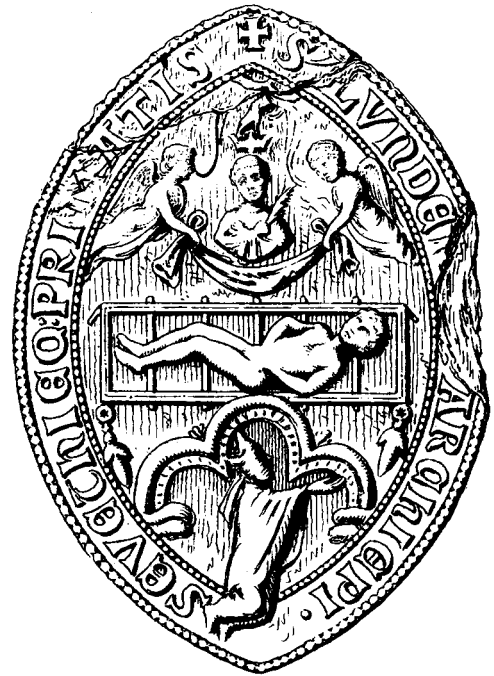

Fig. 13. Aftryk af Jacob Erlandsens kontrasegl fra hans tid som ærkebiskop af Lund (1254 – 1274). Efter: H. Petersen 1886.

The seal of Jacob Erlandsen which he used as an archbishop of Lund (1254 – 1274).

sig på. Nu kræves der fromhed og bod, symboliseret af korset, og ideen om sjælens frelse og dermed bestræbelsen på også at gavne afdøde forfædre er med i billedet⁶⁹. Den stærkere tilskyndelse til individuel bøn og bod kommer måske allertydeligst frem i f.eks. tidens seglbilleder. På embedsseglene troned konger og bisper fortsat frontalt som f.eks. Radulf af Ribe fra tredje fjerdedel af 1100-årene (fig. 11) og Jacob Erlandsen i hans tid som Roskilde-bisp 1249 – 54 (fig. 12)⁷⁰. Men på hans kontrasegl som ærkebiskop 1254 – 74 ser man selve ærkebispem fra front knælende under en fremstilling af stiftets skytshelgen Sct. Laurentius' martyrium (fig. 13). Øverst bæres helligens sjæl til vejrs, og mellem marterscene og biskop er et adskillende bueslag, som dog ikke forhindrer den sikkert tilsigtede tolkning, nemlig at også ærkebiskop Jacob Erlandsen håbede engang at få sin sjæl båret til himmels ved Sct. Laurentius' hjælp⁷¹.

Den personlige, inderliggjorte fromhed og behovet for sjælens frelse udsprang af den franciskanske kristendom, og den prægede muligvis især kvinders og nonners fromhedsliv. Det ses bl.a. på seglbillederne for fremtrædende kvinder, der modsat deres mænds heraldiske våbener har valgt religiøse billeder. I sammenhæng med Trekantrelieffet er det kongeslægts seglbilleder, der interesserer. Et eksempel på sammensmeltningen af den jordiske og den himmelske sfære i én fremstilling er dronningeseglet for Christoffer 1's dronning Margrethe Sprænghest (død 1283) (fig. 14)⁷². Hun knæler foran Jomfru Maria med barnet, og både Jomfruen og Barnet gør velsignelsens tegn over den jordiske dronning, mens en engel fra himlen holder en krone over hendes hoved – bag hende sidder trofasthedens tegn, en hund. På seglet for hendes modstander, Mechtilde af Holsten (død 1288), enkedronning efter kong Abel, men fra 1261 gift med den svenske stor-

Fig. 14. Aftryk af seglet for Margrethe Sprænghest (død 1283), kong Christoffers dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Margrethe Sprænghest (died 1283), Queen of King Christopher 1.

mand Birger Jarl, er det Jesusbarnet selv, der kroner den knælende dronning, mens englen ovenfra bevidner handlingen med sit svingende røgelseskar (fig. 15)⁷³. Også på seglet for den tredje af de danske 1200-tals enkedronninger, Erik Glippings dronning Agnes (død 1304), udfoldes temaet om den personlige fromhed og den guddommelige sanktion af den jordiske herskerværdighed. Den knælende dronning velsignes af Jesusbarnet med løftet rigsåble, stående på Jomfru Marias skød, og to engle kroner fra oven dronning Agnes (fig. 16)⁷⁴.

Samme dronning stod i øvrigt sikkert bag den kalkmalede udsmykning i Ringsted Sct. Bendts Kirke efter mordet på Erik Glipping, hvor Erik Plovpenning påståede helgenværdighed fremhæves, så han kunne danne rygstød for den nye konge Erik Menved og dermed for efterkommerne af Christoffer 1. Også den formentlige stifter dronning Agnes selv har en fremtrædende plads

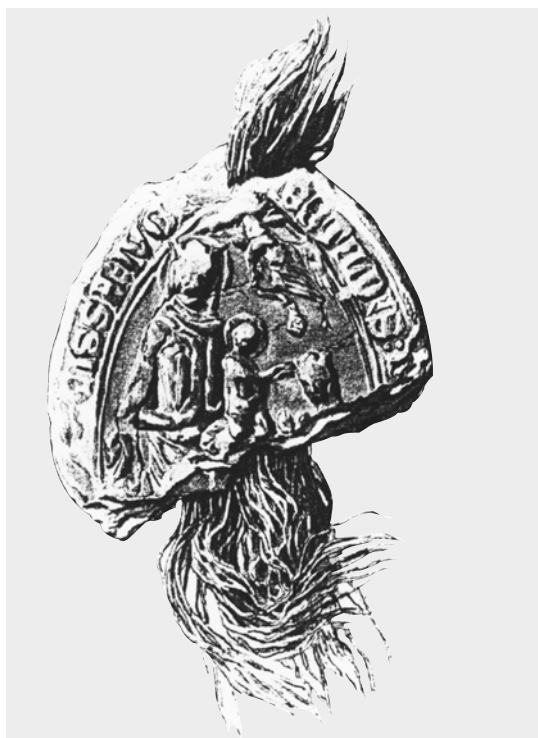

Fig. 15. Aftryk af seglet for Mechtilde af Holsten (død 1288), kong Abels dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Mechtilde of Holsatia (died 1288), Queen of King Abel.

på niveau med både den nye helgenkonge, selve Jomfru Maria og Kristus⁷⁵.

De nævnte fremstillings tendens til på den ene side inderliggørelse, på den anden side indlevelse og fællesskab mellem de jordiske, levende personer og den guddommelige verden bør inddrages i forståelsen af Trekantrelieffet. Dettets stærke element af korssymbolik er fremhævet, og også den foreslåede tilknytning mellem kong Christoffers grav i domkirken og dennes Helligkorsalters placering samt sammenfaldet mellem kongens dødsdag og dette alters indvielsesdag bør med i overvejelserne. Datidens tolkning af kong Christoffers navn "Christ-oblatio – Krist-offer" næsten i martyriets retning kan ligge bag, at den skæggede konge på relieffet "tager korset" og dermed gør den bod han pådrog sig ved ifølge Ribe-kannikerne at angre på sit dødsleje. At den ønskede bod og effekt kom i stand, nemlig Christoffers tilbagevenden til kirken, illustreres gennem optagelsen af

Fig. 16. Aftryk af seglet for Agnes (død 1304), kong Erik Glippinges dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Agnes (died 1304), Queen of King Erik Plovenning.

den huebærende, men også korsmærkede mand i himlen ved Kristi direkte indgriben. Det kan være sindbilledet på den afdøde – og ifølge de falske rygter svigefuldt forgiftede – kong Christoffers sjæl, der her er vist, og som muligvis kan pege hen på den nytiltrådte barnekonge Erik Glipping. At manden bør opfattes som kongelig kan støttes af, at det ifølge f.eks. norske kilder tilkom kongen at blive ledt frem ved hånden af en særlig person i følget, og at denne æresbevisning især kom til udtryk, når kongen ankom til et sted. Trekantrelieffet rummer på denne måde et element af ”adventus regis”-symbolik, og markerede måske den portal, hvorigennem kongen med følge drog ind i kirken⁷⁶. Relieffet kan dermed give et glimt af et verdsligt ceremoniel i en overordnet, religiøs ramme. Og man kunne jo gætte på, at relieffet endog rummer en art portræt gengivelse af kong Christoffer – var han virkelig handicappet, og havde svært ved at række sin hånd frem, så kunne mandsskikkelsens greb om armen for at føre den opefter måske være en henvisning til kongens måde at klare sit handicap på? Dette er ubevisligt, og en anden, mere sandsynlig mulighed er, at det er

en hoffærdig, ærbødig måde at gebærde sig på, svarende til at hofmændene på kalkmaleriet i Ringsted Sct. Bendt griber sig selv om håndledet, idet de træder frem for kongen.

Netop en gestus svarende til hofmændenes kan genfindes i middelalderlige fremstillinger af personer, der er stillet over for det uafvendelige, som de ikke selv har nogen indflydelse på, eller hvor en person afventer fuldbyrdelsen af en dom. Der ligger altså elementer af anger og bod, foruden af magtesløshed og af underkastelse i denne gestus⁷⁷. Men samtidig svarer Kristi greb om den oprakte hånd til tidlig middelalderlige gengivelser af, hvorledes Guds egen fremstrakte hånd drager Kristus mod Himlen i billeder af Kristi Himmelfart, eller hvor Kristus under sin tredages nedfart til Dødsriget bringer alle menneskers forfader Adam med sig ud af den søndersprængte Helvedesport ved at gribe ham om håndledet. Motivet er overtaget fra antik kunst, hvor romerske herskere f.eks. drager en mindre, knælende skikkelse op mod sig ved at herskeren griber fat i højre hånd på den knælende, en gestus, der i antikken i almindelighed anvendtes for at lede nogen frem. Denne ceremonielle handling fra en herskers side bærer navnet ”restitutio” dvs. ”oprejsning eller genindsættelse”⁷⁸, og det ville være fristende at foreslå, at de viste håndstillinger på Trekantrelieffet er med til gennem en bevidst kombination af elementer fra verdsligt og religiøst billedsprog at understrege budskabet om en oprejsning af den angrende, bodfærdige konge. Korsfarerideologiens stærke bodspræg mødes således i den almene fremstilling af Kirken som Det himmelske Jerusalem med det element af dom og tilgivelse, som Terpager anede i relieffet, da han tolkede det som en skildring af Dommedag⁷⁹.

Dronningehovedet bag den skæggede konge, Christoffer, kan være Margrethe Sprænghest selv, den reelle stifter af mindet for Christoffer og efter dette forslag tillige af Trekantrelieffet som et led i kampen for opretholdelsen af hans dynasti. Derimod skal man næppe foreslå navne på vrimlen af øvrige personer og frembårne småhoveder. Enten er de endnu i den dennesidige verden eller befinder sig som sjæle i Skærsilden, hvor de håber på hjælp gennem korsets kraft. De kan opfattes som repræsentanter for kongefamilien, der søger

frem mod den nådige Kristus og kirkens tilkendegivelse af sin accept af Christoffer-liniens kongemagt og dens forankring inden for tidens korsfarerideologi⁸⁰. Otto Norn pegede i den forbindelse på de gamle pilgrims- og korsfarerruter fra Ribe som en del af argumentationen for at identificere den skæggede konge med Valdemar Sej, og Moltke fremhævede Valdemarernes påstået tætte tilknytning til Ribe⁸¹. Udover hvad der gælder valget af gravkirke – og det var frem til 1300-årenes begyndelse med et par enkelte praktisk begrundede undtagelser udelukkende Ringsted Sct. Bendt – så er det imidlertid umuligt at knytte højmiddelalderens omkringrejsende konger til det ene eller det andet sted, endside til nogen bestemt by. Valdemar Sejrs påståede korstog og hele udenrigspolitik var så afgjort rettet mod Østersøområdet, uanset at så også bl.a. Ribes biskop på den tid deltog i bestræbelserne. Ser man endvidere på Ribes position i det middelalderlige handelsmønster fra 1200-årene og fremefter, tyder en del på, at byen i realiteten fungerede inden for en ramme, som omfattede såvel Østersø- som Nordsøområdet⁸².

Konklusion

Forslaget til en tolkning af Trekantrelieffet og herunder til en identifikation af dets jordiske personer bygger altså på en accept af det som en kombination af stifterbillede med den komplettering af det religiøse udsagn i portalen som helhed, der starter med Korsnedtagelsesrelieffet på tympanon. Forslaget genoptager Francis Becketts ideer fra først i dette århundrede samt i høj grad også Otto Norns langt senere tanker. Det er dermed i modstrid med Erik Moltkes adskillelse af Korsnedtagelsen og Trekantrelieffet som to kunstværker uden særlig sammenhæng inden for portalrammen. Derimod adskiller dateringen af selve Trekantrelieffet sig ikke afgørende fra Moltkes, om end den ikke gøres slet så fast afgrænset, men sætter relieffet til efter Christoffer 1's død og begravelse i 1259 – dvs. senere end Norns, men på linie med Becketts datering.

Den grundlæggende helhedsopfattelse af Trekantrelieffet som en del af hele portalens billedbudskab ligger bag forslaget. Endvidere knytter det sig til en person, nemlig Christoffer 1, hvis personlige og officielle eftermæle er vævet sam-

men med domkirken, og som er gravlagt i denne, mens flere af de ældre tolkninger opererer med personer, der ikke er begravet i Ribe, og som for fleres vedkommende ikke vides at have haft særlig betydning i byen. Derimod fremgår det af Ribe Domkirkes dødebøger, at både Christoffer 1 og hans dronning Margrethe Sprænghest blev mindet dér i modsætning til alle andre kongelige personer fra 1200-årene. Forslaget er derfor, at Trekantrelieffet skal opfattes som monument over kong Christoffer 1, og at tanken med det er at bevidne hans fromme endeligt som en sand, angrenede kristen, der døde med bod på læben og i tiltro til Kirkens og Kristi nåde – og dermed som en ægte, udvalgt konge, hvis efterslægt med rette forblev på Danmarks trone.

Noter

1. "Danske Kongegrave" udgives af Selskabet til Udgivelse af Danske Mindesmærker og redigeres af mag.art. Karin Kryger. Afsnittene om Erik Emune og Christoffer 1 er skrevet af Per Kr. Madsen.
2. F. Beckett 1905, samme 1924.
3. *Scriptores Minores I*, s. 193: "...successit vltimus fratrum, quos supra retulimus, re et nomine Christoferus, ad nominis sui iugiter attendens etymologiam. Christ-offer enim 'Christi oblatio' interpretatur."
4. Ang. Vejle-konstitutionen, se N. Skyum-Nielsen 1962, s. 91ff. og K. Ottosen 1999, s. 226.
5. *Acta processus litium...* 25,1ff og 11,11ff.: "Tarde venere bubulci". N. Skyum-Nielsen 1963, s. 242 antyder brugen af en datidens "Bevingede Ord", jvf. samme 1962, s. 103. K. Ottosen 1999, note 11 henviser til Virgil, *Eclogae* 10,19 – ikke ordret citeret.
6. *Scriptores Minores I*, s. 193: "...et omni virtutum honestate preclarus, excepto, quod pugnum contractum raro voluit in palman extendendo porrigere." N. Skyum-Nielsen 1994, s. 29 hævder på denne baggrund, at Christoffer var den første handicappede på den danske trone. Ydermere synes Skyum-Nielsen at have været inspireret af den latinske teksts fortsatte lovprisning af kongen i forbindelse med dennes valg af ægtefælle, når han mener at vide, at Christoffer ikke blot var

- tro mod sin kone, men tillige måske kvinde-styret.
7. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 137ff. og samme 1994, s. 45. K. Ottosen 1999, s. 228f.
  8. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 139ff. Hvordan også kirkens folk vidste at indrette sig under en periode med interdikt, fremgår af et testamente fra 1299, Kr. Erslev 1901, s. 46,6, jvf. P. Kr. Madsen 1990, s. 127 og K. Ottosen 1999, s. 229f.
  9. Om biskop Esger som ”troldmanden bag kongehuset”, se N. Skyum-Nielsen 1963, s. 239ff., jvf. samme 1962 s. 138f., s. 163f., s. 260 og s. 98 m. note 3 m. henv. til DiplDan 2,1 nr. 338, hvori Ribe Domkapitel over for paven anfører, at dets to udsendinge på Vejlemødet formentes adgang til at deltage i de hemmelige forhandlinger i Vejle. Her kan biskop Esgers hånd måske anes?
  10. 6. marts var kongen i Ribe, DiplDan 2,1. nr. 271-72. Ang. den påståede forgiftning, se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 46ff i ultimativ form og i mere afdæmpet version, samme 1962, s. 146ff m. henv.
  11. DiplDan 2,1, nr. 338. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 146f. med henv. til de bestemmelser i kirkeretten, som kapitlet har kunnet støtte sig til, jvf. samme s. 163f.
  12. 6. marts 1259, hvor kongen med biskop Esger i selve Ribe udstedte sin appel, der oversendes via biskop Peder Bang i Roskilde, DiplDan 2,1. nr. 271. Jvf. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 163f.
  13. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 156.
  14. DiplDan 2,1, nr. 348, jvf. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 154f. med den her refererede vurdering.
  15. Om middelalderens gravskik, syn på døden m.v., se P. Kr. Madsen 1990 og samme 1999, samt f.eks. P. Binski 1996 m. henv. K. Ottosen 1999, s. 230 fremhæver med rette den begrænsede magt, ærkebispens og dennes brug af bandet havde over for de forskellige stifter. Men det ændrer ikke ved hverken den mulige angst, den enkelte person kan have følt, eller ved de politiske implikationer, bandlysningen førte med sig.
  16. J. Skafte Jensen 1969. E. Hoffmann 1975, s. 184ff.
  17. DiplDan 2,1, nr. 301, 1261 29/12. P. Terpager 1736, s. 205. Om dronningens senere godsgaver m.v., se nedenfor.
  18. N. Skyum-Nielsen 1962 s. 147f. N. Skyum-Nielsen 1994, s. 46ff. m. henv. – og polemik. K. Ottosen 1999, s. 229f. Den kongelige propaganda bar frugt, bl.a. som nævnt hos paven, da denne i 1264 i brevet, hvor Jacob Erlandsen blev afsat som ærkebiskop, omtalte Arnfasts giftmord, DiplDan 2,1. nr. 422, 1264, 4/4.
  19. DiplDan 2,1, nr. 301, 1259, 29/12. P. Terpager 1736, s. 205.
  20. SRD, 5, s. 550.
  21. SRD, 5, s. 544. Ang. datoen for hendes død (marts 1283), N. Skyum-Nielsen 1994, s. 107.
  22. Ribe Oldemoder, s. 79f.
  23. Margrethe skænkede i 1272 gods til Hellig Kors Klosteret i Rostock ”ob remedium anime nostre”, men uden at hendes eventuelle valg af gravsted omtales (DiplDan 2,2, nr. 183, 1272 2/6, jvf. nr. 144, 1269 24/5).
  24. P. Terpager 1736, s. 264: ”III Cal. Junii: Anno Domini MoCCo LIXo obiit Illustris Rex Danorum Cristoforus cuis relicta S. gloriosa Regina Margareta post mortem eius dedit ad anniuersarium predicti Regis II sol. gross. annuatim de redditibus Capelle sue. Et jacet in medio Chori.” N. Skyum-Nielsen 1962 s. 147 samt s. 305, note 13 henviser til, at også Anders Sørensen Vedel i en notits har oplyst, at indtægten kom fra dronningens kapel. Imidlertid kan også Vedel have lagt Yngre Anniversariebog til grund.
  25. P. Terpager 1736, s. 579f.
  26. SRD 5, s. 550. Dateringen: Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 107.
  27. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 93 (Helligkorsalter), s. 102 (Dronning Margrethes kapel), s. 107f. (Sognealter). Omtalen 1338, 1/6, se DiplDan 2, 12, nr. 89: ”ad altaria beate uirginis et sancte crucis” (Testamente for Esger Mø, domkirkens kantor).
  28. P. Terpager 1736, s. 209 og KancBrevb, 1560, 25/10.

29. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 545f. Svanings indsats er nærmere omtalt i "Danske Kongegraves" afsnit om kongerne Erik Emune og Christoffer 1, jvf. P. Kr. Madsen 1980. Svanings beretning om egen indsats og om Christoffers gravmæles daværende tilstand kan udmærket ses i lyset af de ændringer, som kongebrevet af 1560 satte i værk.
30. Udtrykket "Guds gode Ven" ("Ericus rex Dei carus amicus") stammer fra indskriften på et af kalkmalerierne i Erik Plovpenning-suiten i Ringsted Sct. Bendt.
31. E. Moltke 1972, s. 70.
32. Danmarks Kirker, Ribe Amt, 2, s. 296ff.
33. P. Terpager 1736, s. 303 om Kathoveddøren, hvor det hedder om Trekantrelieffet: "In suprema parte saxo incisus conspicitur processus in extremo judicio tenendus, cujus schema hic addere libuit." Stikket af portalen er indsat side 304, men viser kun denne til og med tympanonrelieffet.
34. E. Moltke 1975 s. 124 med henv. til udtalelse fra Ulla Hastrup. Andetsteds skrev Moltke, at relieffet er hugget med pikhammer, E. Moltke 1980, s. 13. I Danmarks Kirker, Ribe Amt 3-4, s. 225 anføres om overfladebehandlingen, at den er "snart glat med spor efter økse(?), snart ru efter behandling med spidshammer, der også har efterladt mærker i bogstaverne." Men ingen steder overvejes, hvorvidt der er tale om spor efter den primære bearbejdning eller efter senere behandling.
35. Danmarks Kirker, Ribe Amt 3-4, s. 216f. gengiver Theophilus Hansens forarbejder og hans rentegning af opmålingen. Om bl.a. Hansens virksomhed i Ribe se V. Villadsen 1974, jvf. P. Kr. Madsen 1991 og I. Haugsted 1999, s. 276.
36. J. Helms 1870, sp. 42.
37. F. Beckett 1905, s. 445.
38. J. Helms og H. C. Amberg 1906, s. 9.
39. F. Beckett 1924, s. 210f. Gavebrevet: DiplDan 2,1, nr. 301, 1259, 29/12.
40. J. Roosvall 1918, s. 17f. P. Nørlund 1935, s. 10. M. Mackeprang 1948, s. 162. O. Norn 1968, s. 36, 54, 61. Desuden har maleren Asger Jorn i 1969/70 fremsat og begrundet en tolkning af relieffet som korstogspropaganda og epitafium, dog uden noget selvstændigt dateringsforslag, A. Jorn 1969/70, s. 13 – 27, tolkning s. 17.
41. E. Moltke 1972, s. 65.
42. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 226.
43. T. E. Christiansen 1976, s. 165, med inddragelse af bl.a. omskriften på Ribe-bispen Radulfs signet (død 1171), som han med henvisning til Francis Beckett mener, utvivlsomt er engelsk. Som påpeget af Moltke i dennes gensvar (1977, s. 129) burde signetets oprindelse først af alt undersøges. I kampens hede inkluderede Moltke alligevel signetet i sin udredning, hvad der ikke tydeliggør denne. I øvrigt afslører en hastig sammenligning med engelske bispesegl fra 1100-årene ikke iøjnefaldende ligheder med Radulfs seglbillede, hvad motivet angår. Han sidder på kontinental vis, mens de engelske bisper vises stående – en iagttagelse, jeg håber at kunne uddybe ved en senere lejlighed.
44. A. Andersson, anmeldelse i Fornvännen 70, s. 104 – jvf. Moltkes duplik 1977 i hans note 10.
45. E. Moltke 1977, s. 129f.
46. E. Moltke 1977, s. 122, 125, 127 og 130. J. Helms & H. C. Amberg 1906, s. 9. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 227 og 254ff. om skibets hvælv, specielt s. 260f. om figurerne og vinduesformerne med henvisning til Hviding. Om dateringen af denne kirke og af andre bygningstræk fra samme tid med tilknytning til domkirken, se P. Kr. Madsen 1994, s. 60.
47. H. Johannsen 1981, s. 104f.
48. O. Norn 1980, s. 28 (note 21) jvf. O. Norn 1968, s. 36, og Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 251 (note 39).
49. O. Norn 1982, s. 88f. Valdemar roses af pave Innocens 3 for at have taget korset, DiplDan 1, 4, nr. 173, 1210, 7/5.
50. H. J. Frederiksen 1987, s. 313ff.
51. O. Norn 1990, s. 85.
52. O. Norn & S. Skovgaard Jensen 1990, s. 115f. og 119f, med henv. til H. Johannsen 1981, s. 104ff. med samme opfattelse af kirken.
53. P. Kr. Madsen 1990, s. 124. F. Beckett 1924, s. 210f., jvf. 1905, s. 445.
54. O. Norn 1997, s. 15ff, 38ff., 110-115, 145f. Tilsyneladende forholder Norn sig med sin

- tidsfæstelse af domkirkens påbegyndelse kritisk til Danmarks Kirkers senere datering til tiden 1150-75 (Ribe Amt, s. 227) – den, der også godtages i nærværende artikel.
55. E. Moltke 1972, s. 59f.
  56. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 227.
  57. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 260f. P. Kr. Madsen 1994, s. 60 med henv.
  58. Jvf. præcisering hos E. Moltke 1977, s. 122f.
  59. J. Helms 1870, sp. 41. E. Moltke 1972, s. 60 med henv. til O. Norn 1968, s. 36, der netop fremhæver, at Trekantrelieffet skal komplettere portalens udsagn om den vundne salighed. E. Moltke 1972, s. 65f. om ”tegnefilmen”.
  60. O. Norn 1982, s. 88f. O. Norn 1990, s. 115 og 120.
  61. F. Beckett 1924, s. 210f., også med fremhævelse af, at Kristus og Maria ved at holde om samme kors er fælles om nåden.
  62. F.eks. DiplDan 1, 4, nr. 173, 1210, 7/5, hvor paven roser kong Valdemar Sejrs, der har taget korset, og til gengæld tager hans rige under sin og Sct. Peters beskyttelse. Ligeledes f.eks. 1274, 13/11 DiplDan 2, 2, nr. 246-247. Jvf. ang. korstog K. Hørby 1977, s. 35f. Desuden O. Norn 1980 med fremhævelsen af korstogsidealene og dyrkelsen af Det Hellige Kors, herunder note 21 om Trekantrelieffets karakter af stifterepitafium. Nonnerne i Det Hellige Kors’ Kloster i Rostock udfærdigede ca. 1300 et dokument med en falsk legende om, hvordan dronning Margrethe Sprænghest drog til Jerusalem og hjembragte en splint af Korset, der endte i netop klosteret i Rostock (DiplDan 2, 2, nr. 144 1269, 24/4, jvf. Th. Hill 1995).
  63. SRD V, s. 541, uden omtale af nogen specielle stiftelser i den forbindelse. J. Kinch 1869, s. 30, 43f, 47f. med henv. til Ribe Bispekrønike.
  64. Ang. den parallelle tolkning af tankegangen bag relieffet se F. Beckett 1924, s. 210 f. og O. Norn 1982, s. 88f. og samme 1990, s. 115 og 120. E. Moltke 1972, s. 60.
  65. Henholdsvis Esajas 2,3 eller Micha 4,2 og indledningen til Bjergprædikenen, Matth. 5,3.
  66. Om denne tolkning jvf. H. Johannsen 1981, s. 104ff. samt O. Norn 1997, s. 115.
  67. Om stifterbilleder og stormandstyper, P. Nørlund 1935, P. Nørlund og E. Lind 1944, s. 18f samt H. J. Frederiksen 1987,1. I Vellev kirke er et kalkmalet stifterbillede af en prælat(?) med kors, 1175-1200, se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 112.
  68. E. Moltke 1975, s. 132 med henvisning til P. Nørlund og E. Lind 1944, s. 18f., der fremhæver, at stifterne på kalkmalerierne frem til omkring 1300 står op, aldrig er ansigt til ansigt med Gud, af hvem kun hånden kommer frem, og at de har hue på hovedet. Også H. J. Frederiksen 1987,1, s. 298 noterer sig forskellen mellem de ældre og de yngre stifterbilleders karakter.
  69. J. le Goff 1988. Ændringerne kommer måske allertydeligst frem i forbindelse med opfattelsen af døden og omsorgen for de døde, se f.eks. J. Kieffer-Olsen 1990 og P. Kr. Madsen 1990, begge m. henv. samt P. Kr. Madsen 1999.
  70. H. Petersen 1886, nr. 797 og 148.
  71. H. Petersen 1886, nr. 4. F. Beckett 1926, s. 279f.
  72. A. Thiset 1917, nr. 16. Dette og de to andre dronningesegl er tolket af F. Beckett 1926, s. 279ff. Ang. tidspunktet for Margrethes død (marts 1283), se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 107.
  73. A. Thiset 1917, nr. 13.
  74. A. Thiset 1917, nr. 20.
  75. J. Skafte Jensen 1969. E. Hoffmann 1975, s. 191f. N. Skyum-Nielsen 1994, s. 129 med Søren Kaspersens billedtekster med omtale af de her nævnte segl, s. 35, 43, 46, 130 og 178 samt 213.
  76. H. Monclair 1995, s. 56f.
  77. N. Saxtorph 1967, s. 179 nævner hofmændenes ceremonielle stilling. Den er yderligere uddybet hos L. Gotfredsen & H. J. Frederiksen 1987, s. 74. Baggrunden for den er skildret af M. Barasch 1987, s. 88ff., med henv. (fig. 44-46) til bl.a. illustrationer til lovhåndskriftet Sachsenspiegel og til sarkofagskulptur.
  78. M. Barasch 1987, s. 128-144.
  79. P. Terpager 1736, s. 303. I forbindelse med Terpagers forståelse for motivet kan nævnes N.F.S. Grundtvigs dybe indsigt i det, sådan

som det fremhæves af Otto Norn gennem hele dennes bog fra 1997, f.eks. s. 7 og s. 111.

80. Sjæle afbildet som småhoveder ses i klædet i Vorherres skød i de usædvanlige kalkmalerier i Gundsømagle Kirke ved Roskilde, hvor også kors- og nådesymbolikken er tydeligt tilkendegivet. Malerierne er dateret så sent som omkring 1320 på grundlag af en dendrokronologisk datering af den pågældende fase i kirken, H. Græbe, B. Als Hansen og H. Stiesdal 1990, s. 153f.; B. Als Hansen 1990, s. 41f. De bedste paralleller til billederne ser dog ud til at være fra 1200-årene, og en datering til omkring 1275 er også foreslået, U. Haastrup 1989, s. 68ff.; H. Græbe 1994. På en granitkumme (antagelig et vievandskar) som fandtes i Skaføgårds have, ses håndbårne granithoveder. Lektor Jens Vellef har venligst henvist hertil. Kummen er i 1986 skænket til Hvilsager Kirke iflg. oplysninger i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv. Vedr. "familiegravmåler", se B. Bøggild Johannsen 1979.
81. E. Moltke 1972, s. 69f.
82. Jvnf. P. Kr. Madsen 2000.

Kildeudgaver

- Acta processus litium: A. Krarup & W. Norvin (udg.): *Acta processus litium inter regem danorum et archiepiscopum lundensem*, København 1932.
- DiplDan: *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938-.
- Erslev, Kr. (udg.): *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, København 1901.
- KancBrevb: *Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold 1551-*, i Uddrag udgivet af Rigsarkivet, København 1885-.
- Ribe Oldemoder: O. Nielsen (udg.): *Samlinger af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290-1518 kaldet "Oldemoder" (Avia Ripensis)*, Kjøbenhavn 1869.
- Scriptores Minores: M. Cl. Gertz (udg.): *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi I-II*, København 1917-20.
- SRD: J. Langebek; P. F. Suhm et al. (udg.):

Scriptores rerum Danicarum medii ævi I-IX, Hafniæ 1772-1878.

Litteratur

- Barasch, M.: *Giotto and the Language of Gesture*, (Cambridge Studies in the History of Art), Cambridge 1987.
- Beckett, F.: Kathoveddøren paa Ribe Domkirke. *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 3. Rk., IV. Bd, s. 436-451, 1905.
- Beckett, F.: *Danmarks Kunst*, Første Del, Oldtiden og den ældre Middelalder, København 1924.
- Beckett, F.: *Danmarks Kunst*, Anden Del, Gotikken, København 1926.
- Binski, P.: *Medieval Death, Ritual and Representation*, London 1996.
- Bøggild Johansen, B.: Birger Peterssens gravsten i Uppsala domkirke og dens ikonografi. *Fornvænnen* 74, s. 161-169, 1979.
- Christiansen, T. E.: Valdemar den Unges Epitafium, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1974, s. 161-171, 1976.
- Danmarks Kirker*, Ribe Amt, udgivet af Nationalmuseet, København 1979-.
- Frederiksen, H. J.: Stifterbilleder. *Godfredsen, L. & H. J. Frederiksen* 1987, s. 296-300, 1987,1.
- Frederiksen, H. J.: Ribe Domkirkes "Kathoveddør", i *Godfredsen, L. & H. J. Frederiksen* 1987, s. 312-318, 1987,2.
- le Goff, J.: *La Naissance du Purgatoire*, Paris 1988. Eng. udg.: *Purgatory*, Chicago 1984.
- Godfredsen, L. & H. J. Frederiksen: *Troens Billeder, Romansk kunst i Danmark*, Herning 1987.
- Græbe, H.: i Græbe, H. & Rubæk, E.: *Gundsømagle Kirke*, Roskilde 1994.
- Græbe, H., B. Als Hansen & H. Stiesdal: Gundsømagle kirke. En bygningshistorisk undersøgelse. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990, s. 141-156.
- J. Helms & H. C. Amberg: *Ribe Domkirke i Anledning af Kirkens Hovedstandsættelse 1882-1904*, København 1906.
- Haastrup, U. 1989: Nyfundne kalkmalerier fra 1100-25 og o. 1275 i Gundsømagle kirke. *ICO iconographisk post, Nordisk tidsskrift för bildtolkning*, 1989, 2, s. 1-20.

- Hansen, B. Als: Arkæologiske undersøgelser i Gundsømagle kirke 1988. Kirkens indre fra o. 1100 til vore dage, *hikuin* 17, 1990, s. 33-48.
- Haugsted, I.: *Den rene Smag, Blandt håndværkere og kunstnere i Guldalderens København* (Tilegnet Hans Stiesdal), København 1999.
- Helms, J.: *Ribe Domkirke undersøgt og beskrevet*, København 1870.
- Hill, Th.: Das Kloster zum Heiligen Kreuz, Margrethe Sambiria und Rostocks Beziehungen zu Dänemark im 13. Jahrhundert. *Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock*, 2, 1995, s. 21-30.
- Hoffmann, E.: Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern, Königsheiliger und Königshaus. *Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. 69, Neumunster 1975.
- Hørby, K.: *Status regni Dacie*, Studier i Christofferlinjens ætteskabs- og alliancepolitik, København 1977.
- Johannsen, H., i Johannsen, H. & Claus M. Smidt: *Danmarks Arkitektur*, Kirkens huse, København 1981.
- Jorn, A.: *Tegn og underlige gerninger*, (København 1969/70).
- Kieffer-Olsen, J.: Middelalderens gravskik i Danmark. *hikuin* 17, 1990, s. 85-112.
- Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen*, Ribe 1869.
- Mackeprang, M.: *Jydske Granitportaler og anden romansk Skulptur*, København 1948.
- Madsen, P. Kr.: Christoffer den førstes grav i Ribe domkirke. *Mark og Montre* 1980, s. 37-54.
- Madsen, P. Kr.: Han ligger under en blå sten. Om middelalderens gravskik på skrift og i praksis. *hikuin* 17, 1990, s. 113-134.
- Madsen, P. Kr.: Theophilus Hansens tegning fra 1836 af Nørreport i Ribe, *Mark og Montre* 1991, s. 52-57.
- Madsen, P. Kr.: Dendrokronologiske undersøgelser af Hvidding kirkes tagværk, *By, marsk og geest* 6, 1994, s. 43-65.
- Madsen, P. Kr.: Sygdom og død, *Dagligliv i Danmarks middelalder*, En arkæologisk kulturhistorie (Roesdahl, E. red.), København 1999, s. 325-351.
- Madsen, P. Kr.: Ribes baltiske handelsforbindelser. *Danmark og Europa i senmiddelalderen* (Ingesman, P. & B. Poulsen red.), s. 243-263, Århus 2000.
- Moltke, E.: Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør – et kongeligt epitaf. *Ikono-grafiska Studier*, Kungl. Vitterhetsakademiens Handlingar, antikvariska serien 26, Stockholm 1972, s. 53-73.
- Moltke, E.: Trekantrelieffet over Ribe domkirkes Kathoveddør. Er det et epitaf over Valdemar den Unge – eller er det ikke?, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1975, s. 120-134. 1977.
- Moltke, E.: i Nielsen, Ulla; Vitus Nielsen & E. Moltke: *Pikhammeren – kan man også skrive med den?*, *hikuin* 6, s. 7-16, 1980.
- Monclair, H.: Forestillinger om kongen i norsk middelalder gennem ritualene og symbolene rundt ham. *KULTs skriftserie* nr. 44, Oslo 1995.
- Norn, O.: *Jydsk Granit, Romanske portaler og fonte*, fotograferet af Lennart Larsen, København 1968.
- Norn, O.: Et ridderkors. *Kirkehistoriske Samlinger*, s. 11-30, 1980.
- Norn, O.: At se det usynlige, *Mysteriekult og ridderidealer*, København, 1982.
- Norn, O. & S. Skovgaard Jensen: *The House of Wisdom, Visdommen i Vestjylland*, Photographs of the Sahl Altar by Gérard Franchesci, Drawings by Holger Schmidt, Copenhagen 1990.
- Norn, O.: *Levende Sten*, Herning 1997.
- Nørlund, P.: Stormandstyper fra Valdemarstiden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1935, s. 5-22.
- Nørlund, P. & E. Lind: *Danmarks romanske Kalkmalerier*, København 1944.
- Ottosen, K.: Vejlekonstitutionen af 1256. *Vejle Amts Årbog* 1999, s. 225-244.
- Petersen, H.: *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*, København 1886.
- Roosval, J.: *Studier i Danmark*, Stockholm 1918.
- Saxtorph, N.: *Jeg ser på kalkmalerier*, København 1967.
- Skaftø Jensen, J.: Erik Plovpenninglegendens politiske udnyttelse. *Kirkehistoriske samlinger*, 1969, s. 1-25.

- Skyum-Nielsen, N.: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, København 1962.
- Skyum-Nielsen, N.: Den danske konges kancelli i 1250'erne. *Festskrift til Astrid Friis*, s. 225-245, København 1963.
- Skyum-Nielsen, N.: *Fruer og Vildmænd*, Dansk middelalderhistorie 1250-1340, København 1994.
- Terpager, P.: *Ripæ Cimbrica seu Urbis Ripensis in Cimbria sitæ Descriptio*, Flensburgi 1736.
- Thiset, A.(udg.): *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* samlede af Dr. Henry Petersen, København 1917.
- Villadsen, V.: *Ribe Domkirke, Et motiv i dansk guldalderkunst*, Ribe 1974.

Summary

The largest stone sculpture from the Danish Middle Ages is the gable on top of the portal to the southern transept of the Cathedral of Ribe (fig. 1). The gate itself is a part of the first building phase of the Cathedral, which is dated c. 1150-1175. Its granite tympanum shows the Descent of Christ from the Cross (fig. 6 and 10). The gable must have been added to this no earlier than the first half of the 13th century which seems the most probable dating of the gable form proper.

The whole scene depicted in a low relief on the sandstone slabs is entitled "Civitas Hierusalem" – The New Jerusalem, which may allude to Heaven as well as to the Church as a whole, and to the Cathedral building being an earthly reflection of The New Jerusalem (fig. 7 and 9). The central scene of the relief shows the appearance of Christ and His Mother, The Virgin Mary, who apart from being the personification of the Church, is also the patron saint of the Cathedral (fig. 8). From the level beneath this a bearded man with a crown on his head, obviously a king, is shown gripping the foot of a cross, which he is given by the Virgin – or he may simply take it from Her hand. To the other side, beneath Christ, another man without a crown, but wearing a kind of hat with a cross in front of it, is grasped by his hand by Christ and, as it seems, drawn into the Heavenly sphere of Mother and Son.

The inscriptions which are parts of the scene on

the gable relief show types of capital letters, which were epigraphically dated by Erik Moltke to the first half of the 13th century – maybe even late in this period. To this he added his identification of the Relief as being a memorial to the son of King Valdemar the Victorious, who was also called Valdemar, and who died in 1231. As his father died in 1241, Moltke placed his exact dating of the erection of the gable in between these two years, thus establishing a very narrow dating frame.

This dating was not the first attempt to date nor to explain the idea of the gable relief. A common view has been to combine the Christian motives from the two reliefs of the portal with historic persons. So far, Moltke was a surprising exception by claiming that no correspondence existed between the two relief scenes. However, no preserved sources tell about the intention of those people, who commissioned the Gable Relief and as yet the search for iconographic parallels has not been successful. Every attempt at deciphering therefore has to be considered as a proposal for further discussion – until now the debate has lasted for more than a hundred years.

In the present paper the main lines of this discussion are presented as the background for re-assuming and enlarging the idea, which was originally put forward by the Danish art historian Francis Beckett at the beginning of the 20th century – that the relief shows The New Jerusalem combined with the memorial of King Christopher I. His reign (1252-59) was dominated by a severe struggle with the archbishop of Denmark. The other main problem of King Christopher's was to secure his throne against the claims of the heirs of his older brother Abel, whom he had succeeded as a king, and who saw him as an unworthy usurpator.

Christopher died suddenly in Ribe on the 29th of May, 1259. He was buried in the Cathedral High Choir although he had been excommunicated and the country laid under an interdict because of Christopher's capture of the archbishop. However, according to the explanation given by the Chapter of Ribe in response to a papal inquiry, King Christopher died repentant as a true christian, which was the reason, why the Chapter had agreed to bury the dead king. The

strong Queen Dowager Margrethe had her young son crowned as his father's successor by the bishop of Ribe, who seems to have come out from his role as the grey eminence of the court of those days. The new king and his mother bestowed the Cathedral in Ribe with those estates which were needed for the initiation and upkeep of Masses for the dead king's soul. His burial place in the centre of the High Choir was excavated in 1987-88, and revealed a sandstone sarcophagus which may have been reused in 1259, and a much ruined slab of Namur Marble which seems to have been placed on the grave somewhat later than the time of the burial, perhaps at the request of one of the dead king's 14th century descendants. Its inlaid decoration of white alabaster and brass in the style common in Flemish workshops after 1300 was lost long ago.

It should be noted that the death of Christopher took place on the day of the annual celebration of the consecration of the Cathedral's alter of the Holy Cross. Accordingly, Masses for the soul of the dead king were to be held on that same day which may have led to combination of services in the High Choir, concentrating on The Holy Cross and the memory of King Christopher and his grave in the middle of the Choir.

The present paper suggests that the Gable Relief, by showing The New Jerusalem, completes the central Christian message of the Descent from the Cross on the tympanum. The Cross of Salvation on the tympanum is followed by the Crosses on the Gable Relief as symbols of Repentance and Pity. The bearded king, who may be King Christopher, plays the role of a crusader, dutifully taking his Cross from the hand of the Virgin, i.e. The Church. By showing the king in this way the medieval allusions to his name may have been reflected – "Christopher" means "he who carries Christ". A Danish chronicle suggests yet another etymology – Christopher is said to be the Danish "Christoffer" or in Latin "Christoblato", i.e. "victim of Christ". The man with the cross marked hat on the opposite side of the relief may symbolize the soul of the repentant king who is raised into Heaven by Christ using a gesture which is known from Roman times as "restitutio" i.e. restoration. The reinstated man expresses his

penance and courtly subjection by showing yet another classic gesture as he himself grasps his raised arm by his other hand.

According to this proposal The Gable Relief combines the universal Christian messages of salvation, repentance and pity with a crusader ideology, which allowed to include a representation of the repentant and deceased King Christopher being reaccepted by the Church. By this he was restored as a rightful king whose legitimate descendant could claim his full possession of the Danish throne.

Per Kristian Madsen
museumsinspektør, enhedsleder
Danmarks Middelalder og Renæssance
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K